

Waarnemingen van bijzondere macronachtvlinders in Limburg van 2000 tot 2007

Marcel J.M. Prick, Van Weerden Poelmanstraat 173, 6417 EM Heerlen

De macronachtvlinders van Nederland worden in 19 families onderverdeeld waarvan de uilen (*Noctuidae*) met ruim 350 en de spanners (*Geometridae*) met ongeveer 300 soorten verreweg de grootste zijn. In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de meest opmerkelijke waarnemingen gedurende de periode 2000 tot en met 2007. Deze waarnemingen betreffen 37 soorten behorende tot acht families, met daaronder tien soorten trekvlinders. Twee uilensoorten, de Coniferenuil (*Lithophane leautieri*) en de Bleekschouderuil (*Acontia lucida*), zijn nieuwe soorten voor Limburg.

INLEIDING

Vergeleken met de belangstelling voor dagvlinders is die voor nachtvlinders nog steeds vrij gering. Zo bestaat er al sinds 1990 een Landelijk Meetnet Dagvlinders waarbij op ongeveer 400 algemene routes verspreid over het hele land van april tot en met september gekeken wordt welke soorten in welke aantallen voorkomen. Daarnaast zijn

er ook nog soortgerichte routes. Slechts weinig mensen houden zich bezig met systematisch onderzoek naar het voorkomen van nachtvlinders. Over de verspreiding van nachtvlinders in Limburg is weinig gepubliceerd. Wel verschenen publicaties over enkele afzonderlijke soorten zoals de Spaanse vlag (*Euplagia quadripunctaria*) (GROENENDIJK, 2007a) en de Kleine sint-jansvlinder (*Zygaena viciae*) (GROENENDIJK & VAN OOSTERHOUT, 1998; VESTERGAARD, 1999) en onlangs een artikel over waarnemingen van nachtvlinders in drie tuinen in Limburg (VERSCHOOR *et al.*, 2008). In 2006 verscheen de door De Vlinderstichting in samenwerking met de Werkgroep Vlinderfaunistiek en de Vlaamse Vereniging voor Entomologie vertaalde en bewerkte veldgids "Nachtvlinders" (WARING & TOWNSEND, 2006). Met het verschijnen van dit complete, handige boek wordt het determineren van de ruim 800 in Nederland voorkomende soorten macronachtvlinders een stuk gemakkelijker. Het valt te hopen dat deze gids tot een vergrote belangstelling voor en meer kennis over nachtvlinders zal bijdragen.

MATERIAAL EN METHODEN

De waarnemingen van de hier behandelde soorten zijn afkomstig uit de bestanden van De Vlinderstichting, de Werkgroep Vlinderfaunistiek van EIS-Nederland, de Stichting Natuurbank Limburg en Vereniging Natuurmonumenten. De gegevens van deze laatste organisatie hebben betrekking op de waarnemingen die in 2002 door Frans Post bij het Bovenste Bos, nabij Terziet, werden verricht. Verder werden de waarnemingen op de internetpagina Waarneming.nl geraadpleegd en werd gebruik gemaakt van een aantal persoonlijke mededelingen (John Adams, Anton Cox, Frans van Oosterhout en Guido Smeets). Na ordening en bestudering van al deze gegevens werd ervoor gekozen om in dit artikel soorten te bespreken die niet alleen voor Limburg, maar ook voor heel Nederland als zeldzaam of zeer zeldzaam te boek staan en waarbij in een aantal gevallen van een interessante ontwikkeling in het voorkomen sprake is.

UILEN (NOCTUIDAE)

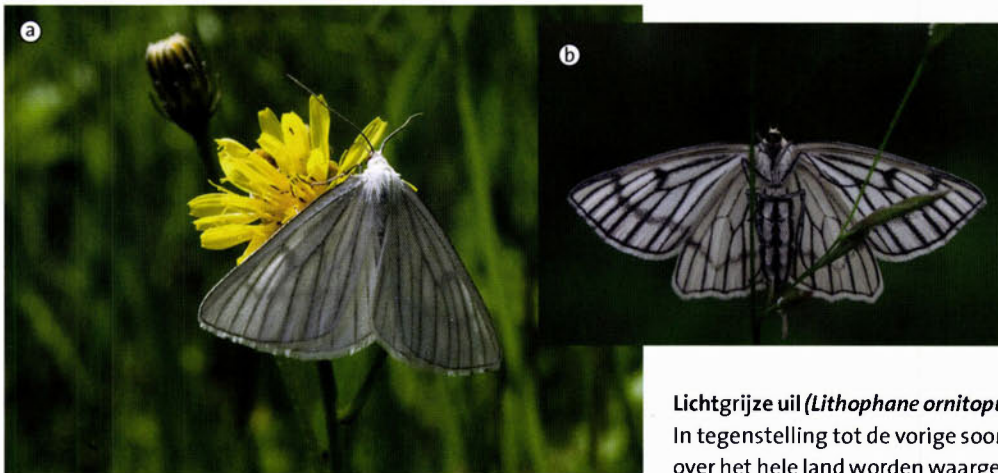
Kompassla-uil (*Hecatera dysodea*)

Deze zeer zeldzame soort wordt slechts af en toe in ons land aangetroffen. In 2007 bleek de soort massaal als rups gevonden te worden op diverse locaties in Midden-Nederland. Vooral langs weg- en spoorbermen, maar ook op allerlei ruderaal terreintjes langs de grote rivieren en in industriegebieden, vaak ook midden in het stedelijk gebied, werden rupsen van deze soort aangetroffen. De rupsen zitten op Kompassla (*Lactuca serriola*) en eten de bloeiwijzen van de

FIGUUR 1

Imago Populierengouduil (*Xanthia ocellaris*) (foto: Jacques Sentjens).

FIGUUR 2

Imago Vals witje (*Siona lineata*)
 a) bovenkant (foto: Kars Veling,
 De Vlinderstichting) en b) onder-
 kant (foto: Olaf Op den Kamp).

plant (VLINDERSTICHTING, 2007). In 2006 werden eind juli in een berm langs de weg tussen Wijlre en Wittem de rupsen ook talrijk op Kompassla aangetroffen. Zo'n 30 rupsen werden thuis opgekweekt en leverden tussen 22 juni en 19 juli 2007 bijna allemaal vlinders op, die vervolgens werden vrijgelaten (persoonlijke mededeling Frans van Oosterhout). Uit Wessem stamt een waarneming van een vlinder op 19 juni 2007. Dit is de tweede vlinder die ooit in onze provincie is aangetroffen (VERSCHOOR *et al.*, 2008).

Zuidelijke grasuil (*Mythimna vitellina*)

Deze uil is een trekvlinder die slechts af en toe wordt waargenomen en dan voornamelijk in het zuidwesten van Nederland. Er zijn geen waarnemingen uit Limburg gemeld in de periode van 1985 tot 2006. Uit Grubbenvorst stamt een melding van 17 september 1953 (LEMPKE, 1964a). Het is daarom des te opmerkelijker dat in 2007 van vijf vlinders melding is gemaakt. Eén vlinder werd op 18 juni in Heerlen gezien. Eveneens telkens één exemplaar werd op 10 oktober te Posterholt en op 27 en 28 oktober te Wessem waargenomen (VERSCHOOR *et al.*, 2008). De vijfde waarneming stamt uit de omgeving van Ospel en werd op 12 oktober gedaan.

Coniferenuil (*Lithophane leautieri*)

In Nederland komen zes soorten voor die tot het genus *Lithophane* behoren. Het zijn allemaal herfstuilen die met uitzondering van de Coniferenuil als imago overwinteren en dan in het voorjaar weer kunnen worden aangetroffen. De vlinders komen vaak beter op smeer dan op licht. Bovendien zijn het vrijwel allemaal zeldzame of zeer zeldzame soorten. De Coniferenuil hoorde tot het midden van de jaren vijftig in het Middellandse zeegebied thuis en heeft van daaruit zijn areaal in noordwestelijke richting uitgebreid. In 1951 werd het eerste Britse exemplaar op het eiland Wight gevangen (SOUTH, 1972). Vanaf 1973 werden de eerste vlinders in Normandië bij St. Malo gemeld (VANHOLDER & BOLLAND, 2000). In 1980 werd de Coniferenuil als jongste Nederlandse telg van het geslacht *Lithophane* voor het eerst in ons land te Kortgene (Zeeland) gesignaleerd. In het zuidwesten van ons land is de vlinder nu een vrij gewone verschijning (BAAIJENS, 2001). Het duurde tot 1999 voordat de vlinder voor het eerst in België werd gemeld. De rupsen zijn in ons land onder andere op Leylandcipres (*Cupressocyparis leylandii*) en Californische cipres (*Chamaecyparis lawsoniana*) aangetroffen. Beide coniferen zijn geliefd in tuinen en parken (VANHOLDER & BOLLAND, 2000). Op 26 oktober 2007 werd te Wessem een vlinder op licht waargenomen. Het betreft hier de eerste geregistreerde waarneming van de Coniferenuil in Limburg (VERSCHOOR *et al.*, 2008).

Lichtgrijze uil (*Lithophane ornitopus*)

In tegenstelling tot de vorige soort kan de Lichtgrijze uil verspreid over het hele land worden waargenomen. Het is echter een zeldzame soort van bosachtige streken die af en toe in slechts een enkel exemplaar wordt gezien. In het Bovenste Bos bij Terziet werd op 6 oktober 2002 een vlinder gezien en op 22 november 2007 trof Guido Smeets op die locatie twee exemplaren op smeer aan. Bij Ospel werd op 22 november 2006 ook een exemplaar waargenomen.

Donkere winteruil (*Conistra ligula*)

Deze herfstuil lijkt zeer sterk op de veel gewonere Bosbesuil (*Conistra vaccinii*) en heeft met deze soort de grote variabiliteit gemeen. De vleugelpunt (apex) van de voorvleugel oogt bij de Donkere winteruil veel spitzer dan bij de Bosbesuil omdat het bovenste gedeelte van de achterrand van de voorvleugel iets naar binnen gebogen verloopt. De vlinder geldt thans als een zeer zeldzame soort (WARRING & TOWNSEND, 2006). In 1964 schreef LEMPKE (1964b) nog over deze soort: "Een typische Oost- en vooral Zuid-Nederlandse vlinder, hoewel hij ook in het laatstgenoemde deel van ons land in het geschikte biotoop (bosachtig terrein) lang niet altijd gewoon is". In de jaren zeventig was de vlinder in de Vijlenerbossen een zeer regelmatige verschijning op smeer (persoonlijke mededeling Frans van Oosterhout). Uit de hier behandelde periode van acht jaar zijn slechts twee waarnemingen bekend. Op 21 november 2007 trof de auteur een vlinder op smeer aan op de Putberg bij Ubachsberg en op 1 december 2007 verscheen te Schin op Geul een vlinder op het vanglaken (persoonlijke mededeling Guido Smeets). Beide exemplaren behoren tot de vorm met duidelijk getekende bruinzwarte tot grijszwarte voorvleugels; forma *obscura* (LEMPKE, 1941). De top van de vliegtijd ligt in oktober en november. Na de overwintering worden slechts weinig vlinders, voornamelijk vrouwtjes, aangetroffen (LEMPKE, 1941; 1964b).

Populierengouduil (*Xanthia ocellaris*)

Van deze herfstuil [figuur 1] werd half september 2006 en op 4 oktober 2007 een vlinder bij Ospel waargenomen en te Posterholt op 27 september en 13 oktober 2007 ook een exemplaar (VERSCHOOR *et al.*, 2008). Het is een zeldzame soort die zonder een duidelijke voorkeur voor een bepaalde biotoop vooral in het zuidwesten van Nederland wordt gezien. De jonge rupsjes voeden zich aanvankelijk met populierenkatjes, vallen daarmee van de boom en leven dan verder in de kruidlagen van lage planten (EBERT, 1997).

Zwart weeskind (*Mormo maura*)

Behalve in Zuid-Limburg komt deze spectaculaire soort elders in Nederland alleen als zeer zeldzame zwerver voor. Dat hij in Zuid-Limburg lokaal een vrij gewone verschijning kan zijn, bewijzen de

FIGUUR 3

Rups (zwarte vorm) Teunisbloempijlstaart (Proserpinus proserpina)
(foto: Jacques Sentjens).

veertien vlinders die te Gulpen in 2004 tussen 28 augustus en 2 september met smeer werden gelokt, met als hoogste aantal zeven exemplaren op 29 augustus. Op 18 augustus 2005 werden hier nog eens twee vlinders op smeer aangetroffen (persoonlijke mededeling Frans van Oosterhout). Heel bijzonder zijn ook de observaties die sinds 2001 verricht zijn tijdens het monitoren van de Watervleermuis (*Myotis daubentonii*) in de 400 m lange overkluizing van de Keutelbeek in Sittard. Tijdens monitoringsronden wordt hier vrijwel jaarlijks het Zwarte weeskind in meerdere exemplaren gezien. In ieder geval werden op 24 juli 2002 drie en op 20 juni 2007 zes vlinders aangetroffen waarbij van één exemplaar een foto is gemaakt (DAMSTRA, 2008). Er bevindt zich blijkbaar een populatie van deze soort midden in de stad Sittard. Waarnemingen bij Griendtsveen op 9 juli 2003, 24 augustus 2004 en 16 juli 2006 en bij Helenaveen op 6 augustus 2007 duiden op een populatie in deze omgeving. Op deze data werd telkens één exemplaar op smeer gezien. Op de Meinweg werd op 18 en 20 augustus 2007 een vlinder op smeer aangetroffen. Verder is er nog een melding van twee vlinders uit de omgeving van Slenaken op 3 augustus 2004 en tenslotte nog een melding van een vlinder op 10 september 2006 bij kasteel Schaloen te Valkenburg.

Pijpenstro-uil (*Apamea aquila*)

Een zeer zeldzame soort die behalve in de Peel ook lokaal in de veengebieden in het noordoosten van ons land voorkomt. Hij komt veel beter op stroop dan op licht. Dat de Pijpenstro-uil plaatselijk heel gewoon kan zijn, bewijzen de meer dan 200 waarnemingen op smeer die tussen 2003 en 2006 in juli bij Griendtsveen werden gedaan (persoonlijke mededeling Anton Cox).

Hoogveenvlekuil (*Amphipoea lucens*)

Een zeldzame soort die in veengebieden op de voedselplanten Pijpenstrootje (*Molinia caerulea*) en Veenpluis leeft. Bij Griendtsveen werden tussen 2003 en 2006 door Anton Cox ongeveer 50 vlinders op licht geteld. Deze soort lijkt sterk op de Geelbruine vlekuil (*Amphipoea fucosa*), maar is gemiddeld forser en kan alleen met behulp van een genitaalpreparaat met zekerheid worden gedetermineerd (LEMPKE, 1965).

Wollegras-uil (*Celaena haworthii*)

Deze zeer zeldzame soort wordt vooral in vochtige veenachtige terreinen waargenomen. Tot de voedselplanten behoren onder meer grassoorten, Veenpluis (*Eriophorum angustifolium*) en wollegras (*Eriophorum spec.*). Bij Griendtsveen werden tussen 2002 en 2004 ongeveer 20 exemplaren in juli en augustus zowel op licht als op smeer waargenomen (persoonlijke mededeling Anton Cox).

Karmozijnrood weeskind (*Catocala sponsa*)

Van deze prachtige, zeldzame soort die verspreid over het hele land kan worden waargenomen werd telkens één vlinder aangetroffen bij Griendtsveen op 1 september 2004, te Mook op 2 september 2004, te Neerbeek op 16 juli 2007 (persoonlijke mededeling Jo Queis) en te Landgraaf op 14 september 2007. Op de Meinweg werden op 7 juli 2007 twee exemplaren gesignaleerd. De voedselplant is de eik (*Quercus spec.*)

Katoendaguil (*Helicoverpa armigera*)

Deze soort is een zeldzame trekvlinder die afkomstig is uit subtropische gebieden en daar een doorlopende cyclus kent. De vlinders zijn zowel overdag als 's nachts actief. Te Oostrum bij Venray werd op 22 oktober 2006 een rups gevonden die verpopte en op 24 juni 2007 een vlinder opleverde.

Vlekdaguil (*Heliothis peltigera*)

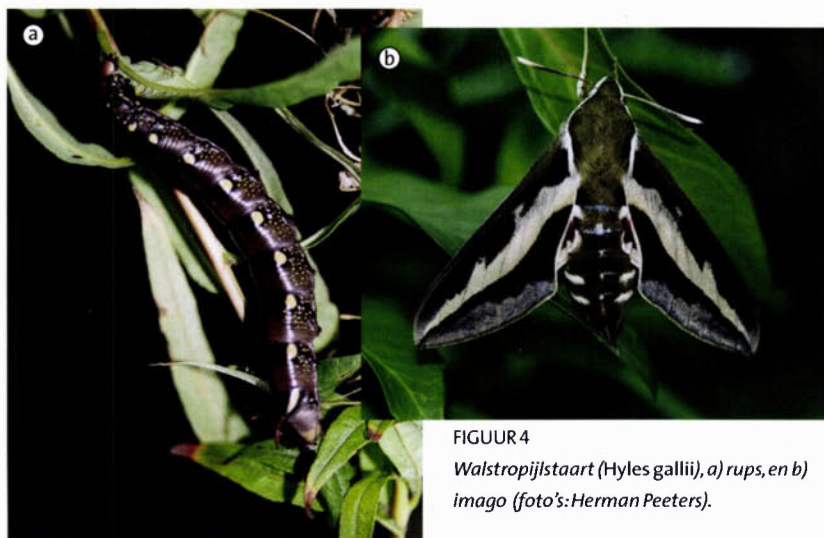
Deze vlinder is evenals de vorige een trekvlinder en kan er gemakkelijk mee verwisseld worden. Dit overkwam ook de ontdekker van deze soort als nieuwe soort voor de Nederlandse fauna, de heer Rijk. De op 8 september 1928 te Heugem door hem gevangen vlinder werd aanvankelijk als Katoendaguil (*Helicoverpa armigera*) gedetermineerd. Pas later werd hij in zijn collectie correct op naam gebracht (RIJK, 1938). Van deze immigrant die verspreid over ons land kan worden waargenomen werden op 23 augustus 2006 bij een kwekerij van vaste planten te Meijel twee vlinders tussen een aantal Gamma-uiltjes (*Autographa gamma*) foeragerend aangetroffen. Op 27 juli 2006 werd op de Sint-Pietersberg een vlinder op Kalketrip (*Centaurea calcitrapa*) gezien.

Bleekschouderuil (*Acontia lucida*)

Bij het doornemen van aantekeningen over lichtvangsten in de Vlienerbossen, verricht door de helaas veel te vroeg overleden Frans Felder, vond de auteur een waarneming van deze in Noordwest-Europa uiterst zeldzame immigrant. Dit eerste Limburgse exemplaar werd op 26 juli 1998 in een lichtval aangetroffen. Aan de juistheid van deze waarneming hoeft niet getwijfeld te worden omdat Frans Felder dit opvallende, fraai getekende uiltje ook regelmatig in Zuid-Frankrijk ving, waar de soort wijd verspreid voorkomt. De vlinder is zowel overdag als 's nachts actief (ROBINEAU, 2007). Tweemaal eerder is de soort in Nederland gesignaleerd. Het eerste exemplaar werd in 1947, hoogstwaarschijnlijk in juli, te Sint Michielsgestel gevangen (LEMPKE, 1947), het tweede werd in 1997 bij Rockanje gezien (WARING & TOWNSEND, 2006).

Moeras-micro-uil (*Hypenodes humidalis*)

Deze zeer kleine uilensoort kan gemakkelijk voor een micro worden gehouden en werd tussen 2003 en 2007 bij Griendtsveen zowel op licht als op smeer in zeer grote aantallen aangetroffen (persoonlijke mededeling Anton Cox). Overigens is het in Nederland een zeldzame soort van heiden, moerassen en vochtige graslanden die twee generaties per jaar heeft en waarvan de rups op diverse grassoorten leeft.

FIGUUR 4
Walstropijlstaart (*Hyles gallii*), a) rups, en b)
imago (foto's: Herman Peeters).

SPANNERS (GEOMETRIDAE)

Stalkruidspanner (*Aplasta ononaria*)

Van deze spannersoort zijn slechts enkele waarnemingen uit Nederland bekend. Het is een Oost-Mediterrane xerotherme steppe-soort die hoofdzakelijk op kalkbodem voorkomt (FORSTER & WOHLFAHRT, 1981). In Limburg werden tot nu toe twee vlinders gezien. Het eerste exemplaar te Griendtsveen op 16 augustus 1964 (LEMPKE, 1967) en het tweede op 26 juli 2001 in de buurt van Cottessen.

Gemarmerde oogspanner (*Cyclophora pendularia*)

Dit is een zeer zeldzame vlinder die af en toe verspreid over het land wordt waargenomen. Het is een soort van heiden en vochtige graslanden met als belangrijkste voedselplant wilg (*Salix spec.*). Bij Griendtsveen werden tussen 2004 en 2006 van de twee generaties meer dan 20 exemplaren op licht gezien (persoonlijke mededeling Anton Cox). Van de eerste generatie stammen de waarnemingen uit mei en van de tweede uit juli en augustus.

Zuidelijke bandspanner (*Nycterosea obstipata*)

Bij deze kleine soort is duidelijk sprake van seksuele dimorfie. Het is een zeldzame trekvlinder die in wisselende aantallen verspreid over het land kan worden gevonden. De later in het jaar aangetroffen vlinders stammen vaak af van de hier eerder in het jaar verschenen immigranten (WARING & TOWNSEND, 2006). Op 19 augustus 2002 werd een vlinder te Susteren gezien. Op 13 oktober 2006 werd een mannetje te Venray signaleerd. In 2007 werden maar liefst zeven vlinders, telkens één exemplaar, waargenomen. Vier waarnemingen komen uit de omgeving van Nederweert. De data zijn 30 mei, 25 augustus, 18 september en 4 november. Een vrouwtje werd op 12 oktober te Wesseem aangetroffen en op 13 oktober en op 4 november werd in Posterholt een vlinder gezien (VERSCHOOR *et al.*, 2008).

Papegaaitje (*Chloroclysta siterata*)

LEMPKE (1967) schreef destijds dat deze vlinder tot onze zeer zeldzame spanners behoorde, waarvan slechts hoogst zelden een exemplaar gevangen werd. Bovendien constateerde hij dat sprake was van een sterke achteruitgang van deze soort. Immers 18 jaar eerder kwam de vlinder nog verspreid over het hele land voor en was van 36 vindplaatsen bekend (LEMPKE, 1949). Tussen 1980 en 2005 is de vlinder van twee locaties in Limburg gemeld en in 2006 van drie loca-

ties, waaronder een mannetje op 26 oktober te Heerlen. Op dit moment lijkt het Papegaaitje een comeback gemaakt te hebben, want de vlinder is sinds 2004 in alle provincies behalve in Groningen, Flevoland en Zuid-Holland waargenomen. Zeker in Limburg gaat het de soort weer voor de wind gezien de waarnemingen in 2007. De vlinder is aangetroffen in de omgeving van Nederweert, Echt, Landgraaf en Epen. Te Posterholt is tussen 3 en 27 oktober vijf maal telkens één vlinder gezien en te Schin op Geul is hij begin november enkele keren waargenomen (VERSCHOOR *et al.*, 2008). Tenslotte is er nog de waarneming van een laat exemplaar op 23 november te Posterholt. De vlinder verschijnt aan het begin van de herfst en vliegt na de overwintering weer in april en mei. Voedselplanten van de rups zijn diverse loofboomsoorten, met een voorkeur voor eik (WARING & TOWNSEND, 2006).

Grote boomspanner (*Triphosa dubitata*)

Van deze zeer zeldzame spanner, die als voornaamste voedselplant Wegedoorn (*Rhamnus catharticus*) heeft, werden op 3 januari 2000 twee overwinterende exemplaren bij Cadier en Keer gezien. De overwintering vindt onder meer plaats in huizen, schuurtjes, maar ook in natuurlijke winterkwartieren zoals grotten. De vlinders kunnen daar soms al in augustus worden aangetroffen (EBERT, 2001). In de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw werden regelmatig vlinders aangetroffen in de grotten bij Geulhem (persoonlijke mededeling Guido Smeets).

Drievlekspanner (*Stegania trimaculata*)

Bij het verschijnen van het laatste supplement van de Catalogus der Nederlandse Macrolepidoptera in 1970 was deze vlinder nog niet uit Nederland bekend. Voor FAJCIK & SLAMKA (1996) was het nog een Zuid-Europese soort die zeer lokaal in het zuiden en zuidwesten van Midden-Europa voorkwam. In 1987 werd het eerste Nederlandse exemplaar te Tegelen waargenomen (WIKIPEDIA, 2007). Thans is de Drievlekspanner in Nederland een zeer zeldzame soort die hier in twee generaties, mei-juni en augustus-september, verschijnt. De vlinder komt het meest in landbouwgebieden met populieren voor (WARING & TOWNSEND, 2006). In onze provincie stammen de meeste waarnemingen uit Midden-Limburg. Telkens één vlinder werd aangetroffen op 6 juni 2006 te Brunssum (forma *cognataria*), op 24 mei 2007 te Heerlen, op 4 augustus 2007 te Sint Odiliënberg en op 11 augustus te Wesseem (VERSCHOOR *et al.*, 2008). Uit de omgeving van Ospel is ook telkens één vlinder op 21 mei en 2, 6 en 19 augustus 2007 gemeld. Vooral bij de voorjaarsgeneratie kunnen af en toe donker bestoven exemplaren (forma *cognataria*) worden aangetroffen (FORSTER & WOHLFAHRT, 1981; EBERT, 2003).

Dennenbandspanner (*Pungeleria capreolaria*)

Dit is een spanner waarvan slechts enkele waarnemingen sinds 1978 uit Nederland bekend zijn. Te Mook werd op 23 augustus 1985 een vlinder gezien, op 30 augustus 2002 twee exemplaren bij het Bovenste Bos en op 19 augustus 2007 werd door de auteur een mannetje te Heerlen op licht aangetroffen. In de Belgische Ardennen kan de soort plaatselijk vrij gewoon zijn zoals in de omgeving van Jalhay (Bel Croix). Het is een karakteristieke soort van naaldbossen en

FIGUUR 5

Imago vrouwtje Tauvlinder (Aglia tau) in karakteristieke houding tegen beukenstam (foto: Marcel Prick).

gemengde bossen met als voedselplanten spar (*Picea spec.*, *Abies spec.*) (FORSTER & WOHLFAHRT, 1981; EBERT, 2003).

Vals witje (*Siona lineata*)

Op 24 juni 1969 werd deze spanner, die in de vlucht met het Klein-gaderd witje (*Pieris napi*) [figuur 2] verwisseld kan worden, door J. Tilmans langs een spoordijk even buiten Eijgelshoven als nieuwe soort voor de Nederlandse fauna ontdekt (TILMANS, 1970). Het huidige voorkomen is vrijwel beperkt tot Zuid- en Midden-Limburg en de vlinder bereikt hier zijn noordelijke areaalgrens. De soort, waarvan de rups polyfaag op diverse kruidachtige en houtige gewassen leeft, is inmiddels in veel grazige terreinen aan te treffen. Dit blijkt uit het feit dat in 2007 bij De Vlinderstichting 50 waarnemingen van 23 kilometerhokken binnenkwamen. Uit al deze waarnemingen valt af te leiden dat de top van de vliegtijd in de tweede helft van mei en begin juni ligt.

PIJLSTAARTEN (SPHINGIDAE)**Doodshoofdvlinder (*Acherontia atropos*)**

Van deze grote spectaculaire trekvlinder worden ieder jaar wel een aantal exemplaren verspreid over ons hele land aangetroffen. Op 16 augustus 2005 is een vlinder bij Wijlre gezien. Op 31 juli 2006 werd te Holtum een rups gevonden die verpopte en op 18 september 2006 een vlinder opleverde. Bij het rooien van aardappelen werden in dezelfde plaats op 30 september 2006 nog eens vijf poppen gevonden. Verder is in 2006 telkens één waarneming te Susteren op 1 augustus en te Geleen op 25 oktober gedaan. In oktober 2006 werd te Heerlen een volwassen rups gevonden die op 13 april 2007 een vlinder opleverde. Tenslotte werd op 12 juni 2007 nog een vlinder te Montfort aangetroffen.

Teunisbloempijlstaart (*Proserpinus proserpina*)

Deze warmteminnende soort heeft in Noordwest-Europa vanaf 1980 zijn opmars in noordelijke richting uitgebreid. Hij is vóór 1990 slechts een enkele keer in ons land waargenomen. Vanaf 1996 begon de vlinder aan een opmars die echter vrijwel tot de provincie Limburg beperkt bleef (HERMANS & THEELEN, 1998; VAN SWAAIJ & HERMANS, 1999). In 1997 waren al zes vindplaatsen van vlinders of rupsen in Limburg bekend (JANSEN, 1998; PETERS, 1998). Tussen 1999 en 2001 vond Guido Smeets regelmatig een aantal rupsen op Wilgenroosje (*Chamerion angustifolium*) op het industrieterrein Weerterveld tussen Meerssen en de Beatrixhaven. In 2004 werden op 23 en 24 augustus telkens vijf rupsen gevonden te Landgraaf en op 29 augustus nog een rups te Brunssum. Waarnemingen van vlinders zijn er van Schin op Geul in mei 2004, Elsloo op 20 mei 2005, Brunssum op 13 mei 2006 en uit de omgeving van Ospel op 14 en 26 mei 2007. Te Neer werd een rups op 24 juli 2006 aangetroffen, bij kasteel Terworm (Heerlen) een rups op 1 augustus 2007 (persoonlijke mededeling John Adams) en te Maastricht een rups op 6 augustus 2007. De hoornachtige stekel op het elfde segment, de 'pijl', die karakteristiek is voor de meeste rupsen van de pijlstaarten, ontbreekt bij deze soort. In plaats daarvan bevindt zich op die plek een gele ronde vlek met een donkere kern [figuur 3].

Oleanderpijlstaart (*Daphnis nerii*)

Dit is een zeer zeldzame trekvlinder, afkomstig uit subtropische gebieden, waarvan vanaf 2000 uit Limburg slechts één waarneming bekend is. Deze waarneming op 24 september 2002 stamt uit Maas-tricht.

Walstropijlstaart (*Hyles gallii*)

Van deze zeer zeldzame soort die lokaal verspreid over ons land kan worden waargenomen werden te Cadier en Keer door Herman Peeters op 1 september 2002 twee rupsen op Wilgenroosje gevonden. De rupsen [figuur 4a] werden mee naar huis genomen, verder opgekweekt en leverden in 2003 twee vlinders [figuur 4b] op. Overigens kunnen de rupsen in sommige jaren lokaal, vooral op de Veluwe, in grote aantallen worden aangetroffen.

TANDVLINDERS (NOTODONTIDAE)**Pluimspinner (*Ptilophora plumigera*)**

Deze soort die als voedselplanten esdoornsoorten (*Acer spec.*) heeft, dankt zijn naam aan de sterk geveerde antennen van het mannetje en verschijnt als een van de laatste vlinders in het jaar, eind oktober of soms zelfs pas in november, maar in ieder geval na de eerste nachtvorst. De vliegtijd kan tot in december duren. De Pluimspinner werd voor het eerst in Nederland op 21 november 1992 langs de rand van het Bovenste Bos bij Terziet waargenomen (PRICK & SMEETS, 1995). Ook daarna werd hij op die locatie regelmatig gezien. In 2002 werden op 15, 16 en 24 november in totaal elf vlinders waargenomen. In het aansluitende Belgische bosgebied bij Teuven kan hij soms in grote aantallen op het vanglakken verschijnen.

NACHTPAUWOGEN (SATURNIIDAE)**Tauvlinder (*Aglia tau*)**

Van deze vlinder die veelal in beukenbossen vliegt, zijn de mannetjes overdag actief waarbij ze vooral bij zonnig weer in een wilde zigzagvlucht op zoek zijn naar maagdelijke wijfjes. Ze komen echter ook goed op licht. De vrouwtjes [figuur 5] zijn in de schemeringen's nachts actief, maar zitten overdag met naar boven dichtgeklapte vleugels onder aan stammen of kleine struiken in afwachting van een mannetje. In Limburg komt de soort alleen maar voor in het uiterste zuiden en noorden. De observaties stammen van Mook waar op 26 mei 2001 één vlinder werd gezien en het Vijlenerbosch waar op 3 mei 2001 drie vlinders en op 10 mei 2002 twee exemplaren werden gezien.

DONSVLINDERS (LYMANTRIIDAE)

Moerasspinner (*Laelia coenosa*)

Dit is een uiterst lokale en zeldzame soort die eind juli 1949 als nieuwe soort voor de vaderlandse fauna te Swalmen door Landsman werd ontdekt. Dit werd door Lückner tijdens de vergadering van de entomologen op donderdag 13 oktober 1949 medegedeeld (LÜCKER, 1949). In de jaren vijftig van de vorige eeuw werd de soort, zowel vlinders als rupsen, een aantal keren door onder meer Nies bij Deurne en Budel gevonden (LEMPKE, 1959). Bij deze laatste plaats, op de grens van Limburg en Noord-Brabant, werden op 3 augustus 2001 en 28 juli 2002 telkens tien vlinders op licht waargenomen (persoonlijke mededeling Anton Cox). Dit schijnt de enige plek in Nederland te zijn waarvan recente waarnemingen bekend zijn. Voedselplanten zijn Riet (*Phragmites australis*), zwenkgrassen (*Festuca spec.*) en zeggen (*Carex spec.*) (WEIDEMANN & KÖHLER, 1996).

Zwarte l-vlinder (*Arctornis l-nigrum*)

Dit is een zeldzame soort van bosachtige gebieden uit de oostelijke helft van ons land die vooral wilg (*Salix spec.*) en populier (*Populus spec.*) als voedselplanten heeft. In Midden-Europa is hij in beukenbossen verbreid en heeft daar hoofdzakelijk Beuk (*Fagus sylvatica*) en linde (*Tilia spec.*) als voedselplanten (FORSTER & WOHLFAHRT, 1960). In het Bovenste Bos werd in 2002 een vlinder waargenomen en in het uiterste noorden van Limburg werden in juli 2000 te Mook en in juli 2003 bij de Plasmolen telkens drie vlinders op licht waargenomen (persoonlijke mededeling Anton Cox). Het lichaam en de vleugels zijn afgezien van de zwarte 'l' sneeuw wit [figuur 6], maar

FIGUUR 6

Imago Zwarte l-vlinder (*Arctornis l-nigrum*) (foto: Jacques Sentjens).

zijn prachtig groen gekleurd als de vlinder pas uit de pop gekomen is (WEIDEMANN & KÖHLER, 1996).

BEERVLINDERS (ARCTIIDAE)

Spaanse vlag (*Euplagia quadripunctaria*)

Over deze soort verscheen in augustus 2007 een artikel in het Natuurhistorisch Maanblad (GROENENDIJK, 2007a). Daarin wordt door de auteur het belang van Zuid-Limburg voor deze Habitatrichtlijnsoort aangetoond. Om een beeld te krijgen van de populatieontwikkelingen wordt de soort op vijf monitoringroutes gevolgd. Buiten Zuid-Limburg wordt deze fraaie vlinder nauwelijks waargenomen. De rups [figuur 7] leeft van allerlei kruiden en struikachtige gewassen (EBERT, 1997). De waarnemingen uit 2007 staan niet meer in het artikel van Groenendijk vermeld. Dat het echter een goed jaar voor de soort was, blijkt uit de 31 waarnemingen uit 15 kilometerhokken die bij De Vlinderstichting zijn binnengekomen en allemaal zijn gelegen in Zuid-Limburg. Uit Midden-Limburg is één waarneming van Posterholt op 25 augustus afkomstig. Zeer spectaculair was de ontdekking van een grote bronpopulatie in de omgeving van Brunssum, waar op 14 augustus 2007 ongeveer 25 exemplaren werden geteld (persoonlijke mededeling John Adams).

Bonte beer (*Callimorpha dominula*)

Van deze fraaie beervlinder [figuur 8] die zowel overdag als 's nachts actief is, werden in de omgeving van Valkenburg in 2006 op 8 juni twee vlinders en op 11 juni één vlinder waargenomen. Hier zijn de laatste jaren ook regelmatig rupsen die overwinterd hadden, in het voorjaar op brandnetel (*Urtica spec.*) en braam (*Rubus spec.*) gevonden. De overwintering geschiedt meestal individueel, samengerold in bladeren in de kruidlaag dicht boven de grond (WEIDEMANN & KÖHLER, 1996). In het Bovenste Bos, werden in 2002 drie exemplaren gezien en bij Nederweert werd op 25 juni 2007 één exemplaar waargenomen.

Klein muisbeertje (*Pelosia obtusa*)

Tussen 1985 en 2000 zijn geen waarnemingen uit Limburg van het zeldzame Klein muisbeertje geregistreerd. Op 3 augustus 2001 en op 28 juli 2002 werden op licht bij Budel telkens tien vlinders en op 24 juli 2007 bij Griendtsveen twee vlinders ook op licht waargenomen. Voedselplanten van de rups zijn onder meer Riet en korstmossen.

Viervlakvlinder (*Lithosia quadra*)

Dit is de grootste vertegenwoordiger van de onderfamilie van de *Lithosiinae*, waartoe ook de vorige soort behoort. Van deze zeer zeldzame trekvlinder komen de meeste waarnemingen uit de zuidoostelijke helft van Nederland. Te Venray werd op 14 en 22 sep-

FIGUUR 7

Rups Spaanse vlag (*Euplagia quadripunctaria*) (foto: Jacques Sentjens).

FIGUUR 8

Imago Bonte beer (Callimorpha dominula) (foto: Nely Honig, De Vlinderstichting).

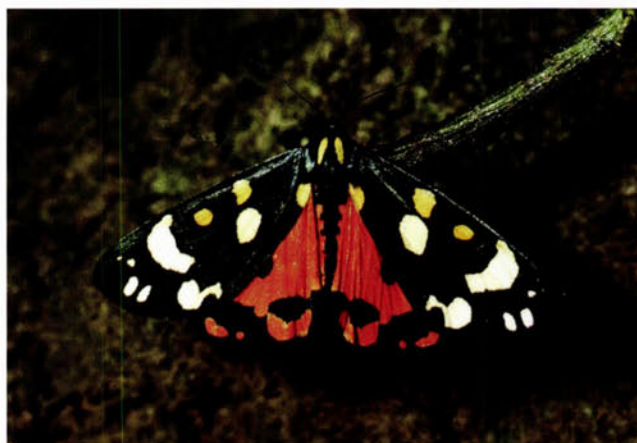
tember 2006 telkens één vrouwtje gesignaleerd. Tijdens de nachtvlindernacht op 23 september 2006 werd ook een aantal vlinders in Nederland gezien. Deze vlinders maken hoogstwaarschijnlijk deel uit van een invasie in Noorwest-Europa (GROENENDIJK, 2007b). Op 19 juni 2007 werd een mannetje te Heerlen op licht waargenomen. Het mannetje en vrouwtje zijn sterk seksueel dimorf.

Prachtbeer (*Utetheisa pulchella*)

Heel bijzonder was dat tussen 22 oktober en 4 november 2006 tenminste vijf verschillende exemplaren van deze zeer zeldzame trekvlinder in Nederland werden gesignaleerd. Tot dan toe waren slechts enkele meldingen van deze soort bekend (GROENENDIJK, 2007b). Het eerste Limburgse exemplaar werd op 17 juli 1963 van de Brunssummerheide gemeld. In 2007 werden in Limburg twee vlinders waargenomen. Guido Smeets zag op 26 oktober een vlinder op een kalkgrasland bij Schin op Geul [figuur 9] en begin november werd op de Brunssummerheide een exemplaar door Olaf Op den Kamp aangetroffen.

BLOEDDRUPJES (ZYGAENIDAE)**Kleine sint-jansvlinder (*Zygaena viciae*)**

De Bloeddrupjes behoren weliswaar tot de nachtvlinders, maar zijn bijna uitsluitend overdag actief. De Kleine sint-jansvlinder werd in het uiterste zuiden van Limburg in 1994 als nieuwe soort voor de Nederlandse fauna ontdekt (VESTERGAARD, 1999). Daarna werd de soort ook in 1995, 1996 en 1997 op een kalkhelling vlakbij Wijlre aangetroffen (GROENENDIJK & VAN OOSTERHOUT 1998; GROENENDIJK, 1999). Ook rupsen van deze soort werden hier ieder jaar in mei tot 2004 op wikke (*Vicia spec.*) aangetroffen. In 2001 werden tien vlinders tussen 20 juni en 3 juli, in 2002 24 vlinders tussen 24 juni en 8 juli geteld. Op 16 juni 2003 werden vijf vlinders gezien, in 2004 nog drie rupsen, maar geen vlinders en de laatste vlinder werd op 20 juni 2005 waargenomen. Ondanks gericht zoeken naar rupsen en vlinders werd de soort daarna niet meer gezien en dat zou kunnen betekenen dat hij hier na tien jaar verdwenen is. Een mogelijke oorzaak kan zijn dat in de nazomer van 2005 een kudde schapen de plek waar zowel de vlinders als de rupsen zaten volledig heeft kaal gevreten (persoonlijke mededeling Frans van Oosterhout). Op 8 juli 2006 werd door de auteur op een nieuwe vindplaats, een kalkhelling in de omgeving van Simpelveld, één vlinder gezien en op 13 juni 2007 werden op dezelfde plek drie exemplaren waargenomen. Oppervlakkig gezien lijkt deze soort op de gewone Sint-jansvlinder, maar hij is duidelijk kleiner, oogt fragieler en heeft slechts vijf stippen en bovendien ligt de top van de vliegtijd rond de juni-juli wisseling, terwijl die van de Sint-jansvlinder gewoonlijk in augustus ligt (GROENENDIJK, 1999). Tussen de 24 vlinders die in 2002 werden gezien zaten ook twee dieren met zes stippen

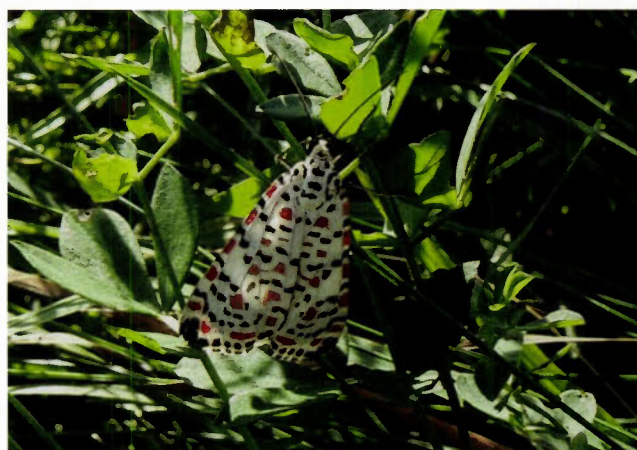
(persoonlijke mededeling Frans van Oosterhout). Deze variëteit is ook in de literatuur beschreven (EBERT, 1994).

DISCUSSIE

Van de 37 genoemde soorten zouden er in Nederland tenminste vijf als typisch Limburgse specialiteiten kunnen worden gekarakteriseerd. Het zijn de Drievlekspanner (*Stegania trimaculata*), het Vals witje (*Siona lineata*), de Teunisbloempijlstaart (*Proserpinus proserpina*), de Spaanse vlag (*Euplagia quadripunctaria*) en de Kleine sint-jansvlinder (*Zygaena viciae*). Het zijn allemaal warmteminnende soorten die 20 tot 30 jaar geleden niet of nauwelijks in Nederland voorkwamen en die geleidelijk hun areaal naar Limburg hebben uitgebreid, waarbij vooral in deze eeuw het aantal waargenomen vlinders duidelijk is toegenomen. Dit zal waarschijnlijk te maken hebben met een voor deze soorten gunstige klimatologische ontwikkeling en misschien zullen ze zich in de komende jaren vanuit hun Limburgse uitvalsbasis verder over Nederland verspreiden. Daarnaast speelt zeker ook een zogenaamd waarnemerseffect een rol, omdat steeds meer mensen zich voor (nacht)vlinders interesseren en hun waarnemingen ook via De Vlinderstichting, Waarneming.nl of anderszins doorgeven.

DANKWOORD

Een woord van dank aan Kars Veling van De Vlinderstichting en aan Willem Ellis van de Werkgroep Vlinderfaunistiek van EIS-Nederland

FIGUUR 9

Imago Prachtbeer (Utetheisa pulchella) (foto: Guido Smeets).

die vele gegevens aanleverden. Aan Sef Teeuwen die voor het materiaal van Stichting Natuurbank Limburg zorgde en aan Leen Bakker van Natuurmonumenten die een aantal gegevens van het Bovenste Bos bij Terziet verstrekten. Aan Anton Cox voor zijn vele data van de locaties Griendtsveen, Mook en de omgeving van Budel, Frans van Oosterhout voor zijn waarnemingen uit Gulpen en omgeving en Guido Smeets voor zijn gegevens. Verder aan de vele andere waarnemers die hun

waarnemingen aan De Vlinderstichting of via Waarneming.nl hebben doorgegeven. Verder worden Jacques Sentjens, Guido Smeets en Herman Peeters hartelijk bedankt, omdat zij zo bereidwillig waren foto's beschikbaar te stellen. Ook Kars Veling ben ik zeer erkentelijk voor de foto's van De Vlinderstichting. Tenslotte wil ik mijn dank betuigen aan John Adams en Dick Groenendijk voor het kritisch doorlezen van dit artikel en hun tips.

Summary

OBSERVATIONS OF RARE MACRO-MOTHS IN THE PROVINCE OF LIMBURG SINCE 2000

Recent years have seen an increase in the number of records of macro-moths in the province of Limburg, including many noteworthy observations. Thirty-seven of the most interesting species are discussed. Two of them, Blair's shoulder-knot (*Lithophane leautieri*) and Pail shoulder (*Acontia lucida*), are new additions to the Limburg fauna. At least five of the rare species observed, the Dorset cream wave (*Stegania trimaculata*), Black-veined moth (*Siona lineata*), Willowherb hawk-moth (*Proserpinus proserpina*), Jersey tiger (*Euplagia quadripunctaria*) and New Forest burnet (*Zygaena viciae*) are thermophilic species whose occurrence in the Netherlands is almost exclusively limited to southern Limburg. They were hardly seen in the Netherlands 20 or 30 years ago, but since then they have steadily expanded their range to our province, probably owing to favourable climate conditions.

Literatuur

- BAAIJENS, A., 2001. *Lithophane leautieri* gevestigd in Nederland (*Lepidoptera: Noctuidae*). Entomologische Berichten 61 (11): 153-156.
- DAMSTRA, Y.K., 2008. Nog meer verrassingen in de overkluizing van de Keutelbeek. Natuurhistorisch Maandblad 97(1): 13.
- EBERT, G., 1994. Die Schmetterlinge Baden-Württembergs. Band 3, Nachtfalter I. Eugen Ulmer GmbH, Stuttgart.
- EBERT, G., 1997. Die Schmetterlinge Baden-Württembergs. Band 6, Nachtfalter IV. Eugen Ulmer GmbH, Stuttgart.
- EBERT, G., 2001. Die Schmetterlinge Baden-Württembergs. Band 8, Nachtfalter VI. Eugen Ulmer GmbH, Stuttgart.
- EBERT, G., 2003. Die Schmetterlinge Baden-Württembergs. Band 9, Nachtfalter VII. Eugen Ulmer GmbH, Stuttgart.
- FAJCIK, J. & F. SLAMKA, 1996. Motyle střednej Európy, 1. zväzok / Die Schmetterlinge Mitteleuropas, 1. Band. Vydal / Herausgegeben von: Frantisek Slamka. Bratislava.
- FORSTER, W. & TH. WOHLFAHRT, 1960. Die Schmetterlinge Mitteleuropas. Band III, Spinner und Schwärmer. Franckh'sche Verlagshandlung Stuttgart.
- FORSTER, W. & TH. WOHLFAHRT, 1981. Die Schmetterlinge Mitteleuropas. Band V, Spanner. Franckh'sche Verlagshandlung Stuttgart.
- GROENENDIJK, D. & F. VAN OOSTERHOUT, 1998. *Zygaena viciae* nieuw voor de Nederlandse fauna (*Lepidoptera: Zygaenidae*). Entomologische Berichten 58 (10): 201-204.
- GROENENDIJK, D., 1999. Een nieuw bloeddrupje vliegt in Nederland. De kleine sint-jansvlinder. Vlinders 14 (4): 9-11.
- GROENENDIJK, D., 2007a. De Spaanse vlag in Nederland. Natuurhistorisch Maandblad 96(8): 233-239.
- GROENENDIJK, D., 2007b. Opmerkelijk. Vlinders 22 (1): 32.
- HERMANS, J.T. & J. THEELEN, 1998. De Teunisbloempijlstaart in 1996 in Limburg gevonden. Natuurhistorisch Maandblad 87 (2): 47-50.
- JANSEN, S., 1998. Teunisbloempijlstaart (*Proserpinus proserpina*) in het knooppunt Bocholtz. Natuurhistorisch Maandblad 87 (4): 93-94.
- LEMPKE, B.J., 1941. Catalogus der Nederlandsche Macrolepidoptera. Tijdschrift voor Entomologie 84(6): 277-350.
- LEMPKE, B.J., 1947. Catalogus der Nederlandsche Macrolepidoptera. Tijdschrift voor Entomologie 90(8): 61-197.
- LEMPKE, B.J., 1949. Catalogus der Nederlandsche Macrolepidoptera. Tijdschrift voor Entomologie 92(9): 113-218.
- LEMPKE, B.J., 1959. Catalogus der Nederlandse Macrolepidoptera (zesde supplement). Tijdschrift voor Entomologie 102(1): 57-134.
- LEMPKE, B.J., 1964a. Catalogus der Nederlandse Macrolepidoptera (tiende supplement). Tijdschrift voor Entomologie 107(2): 49-136.
- LEMPKE, B.J., 1964b. Catalogus der Nederlandse Macrolepidoptera (elfde supplement). Tijdschrift voor Entomologie 107(8): 379-466.
- LEMPKE, B.J., 1965. Catalogus der Nederlandse Macrolepidoptera (twaalfde supplement). Tijdschrift voor Entomologie 108(10): 241-323.
- LEMPKE, B.J., 1967. Catalogus der Nederlandse Macrolepidoptera (veertiende supplement). Tijdschrift voor Entomologie 110(10): 223-342.
- LÜCKER, E., 1949. *Laelia coenosa* en andere zeldzame vlinders uit Midden-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 38 (10): 96.
- PETERS, B., 1998. Teunisbloempijlstaart langs de Geul. Natuurhistorisch Maandblad 87 (7): 172.
- PRICK, M. & G. SMEETS, 1995. *Ptilophora plumigera* nieuw voor de Nederlandse fauna (*Lepidoptera: Notodontidae*). Entomologische Berichten 55: 119-120.
- RIJK, J., 1938. Bijzondere vangsten. Natuurhistorisch Maandblad 27 (9): 88.
- ROBINEAU, R., 2007. Guide des papillons nocturnes de France. Plus de 1620 espèces décrites et illustrées. Les guides du naturaliste. Delachaux et Niestlé SA, Paris.
- SOUTH, R., 1972. The Moths of the British isles series I. Frederick Warne/Co. LTD., London/New York.
- SWAAY VAN C. & J. HERMANS, 1999. Let op: de Teunisbloempijlstaart komt eraan. Vlinders 14 (1): 27.
- TILMANS, J.M., 1970. *Siona lineata Scopoli* in Nederland gevangen (*Lep. Geometridae*). Entomologische Berichten 30 (4): 87.
- VANHOLDER, B. & F. BOLLAND, 2000. *Lithophane leautieri*, een nieuwe soort voor de Belgische fauna (*Lepidoptera: Noctuidae, Cuculiinae*). Phegea 28(3): 120.
- VERSCHOOR, G., J. BOEREN & E. VAN ASSELDONK, 2008. Nachtvinders in drie tuinen in Limburg nader bekeken. Een voorzichtige aanzet tot monitoring. Natuurhistorisch Maandblad 97(2): 17-25.
- VESTERGAARD, D.A., 1999. Waarnemingen van *Zygaena viciae* (*Lepidoptera: Zygaenidae*). Entomologische Berichten 59 (5): 75.
- VLINDERSTICHTING, 2007. Kompasla-uil massaal aanwezig. 29 augustus 2007. <http://www.vlinderstichting.nl/index.asp?CatID=10&SubCatID=81>.
- WARING, P. & M. TOWNSEND, 2006. Nachtvinders. Veldgids met alle in Nederland en België voorkomende soorten. Tirion Uitgevers B.V., Baarn.
- WEIDEMANN, H. & J. KÖHLER, 1996. Nachtfalter. Spinner und Schwärmer. Naturbuch Verlag. Weltbild Verlag GmbH, Augsburg.
- WIKIPEDIA, 2007. Drievlekspanner. 29 december 2007. nl.wikipedia.org/wiki/Drievlekspanner.